

Терещенко М.В. Дослідження емоційної складової образу сім'ї дошкільників / М.В. Терещенко // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 15. – Ч. II. – К.: Видавництво «Фенікс», 2012. – С. 282-291.

УДК: 159.92.27

М. В. Терещенко

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ОБРАЗУ СІМ'Ї ДОШКІЛЬНИКІВ

Стаття присвячена вивченню образу сім'ї дошкільників. Представлено результати дослідження емоційного компоненту структури образу сім'ї у дітей дошкільного віку.

Ключові слова: образ сім'ї, емоційний компонент образу сім'ї дошкільників, спотворення складу сім'ї, благоприємна сімейна ситуація, тривожність, конфліктність, ворожість у сім'ї, прихильність, ставлення до сім'ї та її членів.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ОБРАЗА СЕМЬИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Статья посвящена изучению образа семьи дошкольников. Представлены результаты исследования эмоционального компонента структуры образа семьи у детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: образ семьи, эмоциональный компонент образа семьи дошкольников, искажение структуры семьи, благоприятная семейная ситуация, тревожность, конфликтность, враждебность в семье, привязанность, отношение к семье и ее членам.

RESEARCH OF EMOTIONAL COMPONENT THE IMAGE OF FAMILY PRESCHOOLERS

The article is devoted to studying the image of family preschoolers. The results of studies of emotional component structure of the image of family in preschool children.

Keywords: image of the family, emotional component image of the family preschoolers, distortion of the family, positive family situation, anxiety, conflict, hostility in the family, affection, relationship to the family and its members.

Постановка проблеми. Образ сім'ї – складне утворення, яке формується протягом тривалого часу. Значна увага науковців спрямована на дослідження особливостей образу сім'ї та окремих її аспектів, які стосуються підліткового та юнацького віку. У цей віковий період завершується становлення образу сім'ї та починається реалізація уявлень про шлюб та сім'ю. Тому велику увагу привертає становлення образу сім'ї у дошкільників.

Сім'я – це певний морально-психологічний клімат, це для дитини школа стосунків з людьми, де дитина отримує основні знання про навколишній світ. Саме в сім'ї відбувається становлення уявлень дитини про добро та зло, про порядність, ставлення до матеріальних та духовних цінностей. Хоча дитина ще не може свідомо створювати уявлення про сімейне життя, дошкільний вік є одним з періодів активного становлення уявлень про сімейні взаємини.

Аналіз змісту поняття «образ сім'ї» у науковій літературі свідчить про те, що значною мірою глибина, змістовне наповнення цього явища з психологічної точки зору до кінця ще не вивчені. Дослідження російських вчених щодо образу сім'ї свідчать, що даний феномен, у тому числі стосовно дітей дошкільного віку, не має чіткої наукової характеристики. У сучасних дослідженнях поняття «образ сім'ї» представлено описово, відображаючи лише когнітивний його аспект. Тому особливого значення набувають теоретико-експериментальні дослідження щодо знаходження структурних психологічних особливостей та шляхів розвитку образу сім'ї дошкільників.

Завдання статті: полягає у представленні результатів емоційної складової образу сім'ї дошкільників.

Аналіз досліджень і публікацій. У багатьох дослідженнях, присвячених образу сім'ї, образу партнера та дружини (Т.В. Андрєєва, В.Н. Дружинін, С.В. Ковальов, Н.Л. Москвічев, Л.Б. Шнейдер) саме визначення

поняття образ сім'ї автори повністю не розкривають. В останні роки у нашій країні з'явилися дослідження, які стосуються образу сім'ї та окремих її аспектів у підлітковому та юнацькому віці (Т.А. Демидова, Е.В. Козловська, О.А. Кляпець, Т.Л. Левицька, В.В. Мацюк). За межами нашої країни проведені психолого-педагогічні дослідження щодо зміни уявлень про батька у віковому діапазоні від дошкільного віку до молодості; взаємозв'язку образу сім'ї і розвитку самосвідомості у дітей дошкільного, молодшого шкільного та підліткового віку; формування образу сім'ї у старших дошкільників; образу сім'ї у дітей дошкільного віку та їх батьків (М.А. Мацук, О.Г. Куліш, Н.І. Демидова, О.В. Рижкова).

У межах психології сім'ї та сімейного консультування образ сім'ї вивчали: Т.М. Мішина, яка вперше ввела поняття «образ сім'ї», як своєрідної сімейної самосвідомості, важливою функцією якої є регуляція поведінки сім'ї на основі узгодження позицій окремих її членів» [1]. Для позначення поняття «образ сім'ї» часто використовують термін «сімейний міф» [1,2,4,6, 7]. Сімейний міф – це багатофункціональний сімейний феномен, який формується на макросистемному і проявляється на мікросистемному рівні у вигляді сукупності уявлень членів даної сім'ї про неї саму.

Е.Г. Ейдемільер та В. Юстицькіс відзначають, що образ сім'ї насичений сімейними постулатами. Сімейні постулати – це судження членів сім'ї про свою сім'ю (тобто про себе та інших членів сім'ї, про окремі сцени в житті сім'ї і про сім'ю в цілому), які є для них очевидними і якими вони керуються (усвідомлено чи неусвідомлено) у своїй поведінці [7].

Спираючись на дослідження образу сім'ї у дошкільників [2,4,6,7], визначимо когнітивну (знання про призначення сім'ї, сімейних сценаріїв, функцій батька, матері, дитини, особливостей домінування-підпорядкування, уявлення про любов, покарання), емоційну (ставлення до атмосфери у сім'ї, прихильність дитини до батьків, ставлення до окремих членів сім'ї) та поведінкову (особливості режисерської гри) складові цього явища.

Деякі науковці виділяють наступні компоненти образу сім'ї [2,4,6]: мотиваційний компонент, який включає аналіз значимості сім'ї; когнітивний компонент – уявлення про основні характеристики взаємин у сім'ї; емоційний компонент – переживання, пов'язані з образом сім'ї, ставлення до наявного і можливого майбутнього сімейного статусу; компонент «Образ-Я», який включає уявлення дитини про себе через приналежність до сімейної групи, існуючі та майбутні сімейні ролі. Ми повністю погоджуємось з мотиваційним, когнітивним та емоційним компонентами, які виділили дослідники. Але не вважаємо доречно розглядати «Образ-Я» як структурний компонент образу сім'ї, тому що ці дві складові особистості у дошкільному віці розвиваються ніби паралельно, але у той же час «перехрещуючись» та взаємовпливаючи один на одного.

Основний матеріал. Дослідження проводилось на базі дошкільного навчального закладу №721 та навчального закладу «Усмішка» Деснянського району міста Києва серед дітей середньої та старшої групи (N=70: 36 дівчаток, 34 хлопчики віком, середній вік – 5,5 років).

Для вивчення емоційної складової образу сім'ї дошкільників ми застосовували «Кінетичний малюнок сім'ї» [3,5,7], тест незавершених речень запропонований В. Міхалом [3], опитувальник для виявлення внутрішньосімейних стосунків (шкала прихильності дитини до членів своєї сім'ї) [3].

У 1 групу входили дівчатка, у 2 – хлопчики. Проективною методикою «Малюнок сім'ї» ми з'ясували, що у 1 групі 66,6% дітей спотворюють реальний склад сім'ї, у 2 групі – 50%, що свідчить про неадекватну сімейну ситуацію. Спотворення складу сім'ї полягає у тому, що діти включають у склад сім'ї неіснуючих членів, тих, які безпосередньо не входять у сім'ю або виключають членів сім'ї. Цей факт заслуговує нашої пильної уваги, оскільки за цим часто приховується емоційний дискомфорт, незадоволеність сімейною ситуацією.

Під час дослідження було встановлено, що у 1 групі 27,7% дітей не відобразили себе на малюнку, у 2 групі таких дітей 17,7%. Не включення себе дошкільниками у склад сім'ї може бути свідченням відсутності почуття єдності, згуртованості з іншими членами сім'ї. Відсутність автора на малюнку більш характерно для дітей, які відчувають неприйняття, відторгнення у сім'ї. У нашому дослідженні така тенденція більше властива дівчаткам через те, що вони більш емоційно чутливі та вразливі.

У 1 групі 27,7% дітей малюють себе відповідно до свого віку (не занадто великими та не занадто маленькими у порівнянні з іншими членами сім'ї). Аналізуючи малюнки дітей цієї групи можна виділити тих, які гостро відчувають свою незначимість, непотрібність (20%). Вони зобразили себе дуже маленькими, що свідчить про необхідність турботи, опіки зі сторони батьків. Таким дітям властиве почуття тривожності, небезпеки. В одному малюнку дівчинка намалювала крім батьків, інших членів родини, які не входять у склад сім'ї, які всі разом нібито придушують її своїми фігурами. Інша дівчинка презентувала себе маленьку на великому колі, що свідчить про бажання збільшити свою значимість у сім'ї, привернути до себе увагу. На цьому ж малюнку у дівчинки відсутні руки (вони є у мами), які є символом діяльності та губи, що дає можливість висловити свої невдоволення, бажання (у обох батьків губи промальовані). Зазначимо, що 24,6% дітей зображують себе досить агресивно – з замальованим великим ротом, з піднятими вгору руками, дуже великим у порівнянні з іншими членами сім'ї.

У 2 групі майже такий же відсоток дітей малюють себе адекватно до свого віку (25%), як і в 1 групі. Зменшують свою значимість 8,8% дітей – вони зображені значно меншими й знизу листка. Досить часто хлопчики зображують себе неадекватно, в порівнянні з іншими членами сім'ї (50%). Наприклад, не намалювали собі рота (20,5%), без очей (8%), без рук або пальців (17%), в агресивній позиції (4,5%).

Розглянемо детальніше структуру сім'ї в уявленні дошкільників. У 1 групі не намалювали мам (2,7%) та батька (16,6%); у 2 групі діти частіше не

зображували маму (8,8%) та рідше батька (5,8%). Імовірно, діти зменшують склад сім'ї, не малюючи тих членів, які емоційно не привабливі для них, з якими склались конфліктні стосунки. Не зображуючи їх дитина ніби розряджає неприємну емоційну атмосферу в сім'ї, уникає негативних емоцій, пов'язаних із цими людьми. Дівчатка частіше не малювали батьків, а хлопчики – мам. Це може бути пов'язане не лише з тим, що ці фігури викликають у дітей певні негативні емоції, але й з тим, що мами займають важливішу (хоча й не завжди емоційно позитивну) позицію у дівчаток, а батьки – у хлопчиків.

Вагомим та інформативним показником є збільшення складу сім'ї, що також, у певній мірі, характерно для дошкільників. У 1 групі 19,6% дітей збільшують реальний склад сім'ї. Дівчатка домальовують бажану молодшу сестру (5,6%), подружку (2,8%), дядю (2,8%), брата та сестру (5,6%), а також тварин (2,8%). Включають у свою сім'ю бажаних членів родини або тих, які не проживають з дітьми 17,7% дітей 2 групи. Хлопчики малюють брата (5,8%), брата та сестру (5,8%), дідусів (3%), тварин (3%). Тенденція до збільшення складу сім'ї може бути пов'язана з незадоволеними психологічними потребами у сім'ї. Братів та сестер малювали єдині діти у сім'ї, які таким чином висловлювали потребу в рівноправних, кооперативних стосунках. Презентація маленьких дітей вказує на незадоволені афіліативні потреби, бажання зайняти охоронну, батьківську, керуючу позицію по відношенню до інших дітей. Бажання турботи про інших, знайти емоційно близьку істоту, задовольнити потребу у прихильності свідчать намальовані у доповненні до членів сім'ї собаки, коти, попугаї. Зображення дорослих, які не входять у склад сім'ї, може вказувати на низький рівень сприйняття інтегрованості сім'ї, на пошук людини, яка зможе задовольнити потребу дитини у близьких емоційних контактах.

Проаналізуємо графічну презентацію членів сім'ї. У 1 групі можна спостерігати хороші емоційні стосунки з мамою (22%), батьком (8,8%), з обома батьками (5,6%), з дядею (2,7%). У 2 також діти відобразили хороші

емоційні стосунки з мамою (2,7%), батьком (14,7%), дідусем (5,6%). Можемо відмітити, що дівчатка більш позитивно намалювали мам, а хлопчики – батьків, що може бути свідченням прихильності до певних фігур та бажанням їх насідувати. Благоприємні емоційні стосунки супроводжуються позитивною концентрацією на малюванні зазначених вище персонажів, що в результаті знаходить відображення у зображенні значної кількості деталей тіла, декоруванні певних деталей (квіточки на сукні, зачіски, капелюхи, гудзики, костюми), використання різних кольорів.

Варто відзначити, що в образі сім'ї дошкільників присутні й негативні уявлення про певних членів сім'ї. Так, у 1 групі простежується чітко виражене негативне ставлення до мам (8,3%), батьків (11,1%), бабусі (5,6%). У 2 групі ми також відмітили негативне ставлення до матері (6%), батька (6%) та бабусі (8,2%). Про негативне ставлення свідчить незавершеність графічної презентації фігур, пропуск деяких частин тіла (очей, рук, ніг), що може бути проявом поряд з негативним ставленням до цих людей агресивних тенденції щодо них.

Проаналізуємо важливе для нашого дослідження питання статевої ідентифікації дітей. Дівчатка, тобто діти 1 групи (30,5%), мають адекватну ідентифікацію з мамою. У малюнках чітко простежуються жіночі фігури (трикутна форма, плаття, зачіска, довгі вії, прикраси, квіточки на платтях, тощо). У 2 групі також існує ідентифікація з батьком (29,5%). У деяких дівчаток (22%) та хлопчиків (14,7%) спостерігається бажання бути схожими на батьків, наслідувати їх. Про це свідчить вибір одного кольору для зображення себе та батьків своєї статі. Майже повне копіювання себе з батьківської фігури, тільки у меншому розмірі.

Перейдемо до розгляду деяких психологічних особливостей взаємин у сім'ї, про що свідчить розташування членів сім'ї на малюнку. У 1 групі невеликий відсоток малюнків (13,8%), які свідчать про високий рівень згуртованості сім'ї, включеність у спільну діяльність, що є індикаторами психологічного благополуччя. На малюнках презентований середній рівень

(27,7%) згуртованості та психологічного благополуччя, де між членами сім'ї існує певна дистанція, але вона не занадто велика.

Можна виділити малюнки, у яких ізольована дитина (16,6%): діти відгороджують себе за допомогою тварин, квітів, дерев; батько (8,3%), мама (5,6%): презентація фігур в іншій стороні малюнку, на значній відстані. Ізольованість дитини свідчить про її відчуження, не включеність у сімейне життя. Щодо відстані інших членів сім'ї, то можна припустити негативне ставлення до них з боку дитини або ж почуття загрози, яка надходить від даних фігур. Інколи діти зображують на малюнках чітко виражені угруповання матері з дитиною (2,7%), батька з дитиною (2,7%) та обох батьків (2,7%). Тобто, у деяких випадках, ми можемо говорити про створення коаліцій, мікроструктури сім'ї. У 2 групі також не багато малюнків, у яких відображено високий рівень згуртованості сім'ї (20,5%). Спостерігається ізоляція себе дітьми (8,2) та бабусі (2,9%).

Проаналізовані вище особливості сімейних стосунків представимо у вигляді основних особливостей – симптомокомплексів, які передбачені методикою. Для більшої інформативності ми розділили кожний прояв симптомокомплексу на низький, середній та високий рівні. Розподіл за рівнями ми здійснили за аналогією стандартизованих методик (наприклад, «Методика діагностики батьківського ставлення Г.Я. Варги та В.В. Століна [1]). Результати прояву кожного симптомокомплексу представлені у табл. 1.

Таблиця 1

**Рівень прояву симптомокомплексів
кінетичного малюнку сім'ї у дошкільників (%)**

Симптомо- комплекс	Хлопчики (n=34)			Дівчатка (n=36)		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Благоприємна сімейна ситуація	50	41,1	8,9	58,3	39	2,7

Тривожність	32,5	41,1	26,4	13,8	50	36,2
Конфліктність	44	53	3	27,7	58,3	14
Почуття у сім'ї неповноцінності	56	44	-	55,5	39	5,5
Ворожість сімейної ситуації	73,6	24,6	-	69,5	30,5	-

Рівень благоприємної сімейної ситуації хлопчики і дівчатка у більшості оцінюють як низький. На малюнках існують ізольовані члени сім'ї, штриховка, показники ворожості, неадекватний розподіл людей на малюнку або відсутні деякі члени сім'ї. Високий рівень представлений найменшою кількістю. У той же час хлопчики більше, ніж дівчатка оцінюють ситуацію як благоприємну. Аналізуючи дані сімейної ситуації, можна зробити висновок, що діти потребують більше позитивних емоцій, які вони переживають у сім'ї, уявлень щодо спільної діяльності, сімейної згуртованості.

Тривожність у хлопчиків і дівчаток на середньому рівні. На малюнках можна спостерігати стирання певних деталей, лінії зверху та знизу. Науковці стверджують, що у старшому дошкільному та молодшому шкільному віці більш тривожні хлопчики. У нашому дослідженні вищі показники тривожності у дівчаток. Можливо, через гендерні відмінності: дівчатка більш емоційні та чутливі. Звернемо увагу, що у хлопчиків також представлені показники високого рівня тривожності. Підвищений рівень тривожності може бути зафіксований через недостатнє задоволення потреб в емоційному спілкуванні з батьками через заклопотаність ними іншими справами, а також тривожність дітей може корелювати з тривожністю батьків.

Ще однією вагомою причиною тривожності дітей, та вищим рівнем тривожності дівчаток, може бути те, що батьки висувають ті ж вимоги до старших дошкільників, як і до молодших школярів. У дослідженні О.О. Смірної виявлено значне посилення нормативного (умовного) начала та послаблення особистісного (безумовного) по відношенню батьків до старших дошкільників. Так, у батьківському ставленні до 8 річних дітей на першому плані зафіксовано відповідність дитини шкільним вимогам,

дисциплінованості, розвитку моральних якостей (порядність, чесність). Ці якості представлені (у дослідженні 2000 року) в групі батьків молодших школярів, оскільки вони відображають нормативну систему вимог до дітей. У батьків сучасних п'ятирічок зафіксовані саме ці особливості ставлення до дитини. Отже, до старшого дошкільника висуваються вимоги дорослими як до молодшого школяра.

Період дошкільного дитинства, який згідно з дослідженнями психологів, є вирішальним етапом у формуванні особистості, зародженню етичних норм, спілкування з ровесниками – у батьківській свідомості витісняється вимогами підготовки до школи. Окреслені характеристики ставлення батьків до дитини можуть значно впливати не лише на тривожність дитини у сім'ї, але й на загальну сімейну ситуацію. Тривожність може сприяти розвитку низької самооцінки, підсилювати емоційний дискомфорт під час взаємодії з оточуючими. Тому показники даного симптомокомплексу також привертають нашу увагу та потребують того, щоб працювати над зменшенням рівня тривожності дошкільників.

Показники рівня конфліктності мають середній рівень у двох групах. Часто на малюнках зустрічаються бар'єри між фігурами, ізоляція окремих членів сім'ї, неадекватна величина окремих персонажів, про що ми вже згадували описуючи графічну презентацію сім'ї. Почуття конфліктності у сім'ї діти можуть відчувати через неузгодженість сімейного виховання між батьками, та неадекватного домінуючого стилю спілкування який обрали батьки при взаємодії з дитиною. Конфліктність у сім'ї може бути обумовлена і надмірною вимогою батьків до дітей та їх реальним потенціалом виправдати очікування, а також індивідуально-психологічними особливостями батьків та дітей.

Досить позитивним є той факт, що діти майже не демонструють високий рівень почуття неповноцінності у сім'ї (у обох групах переважає низький рівень; високий рівень є лише у дівчаток, який представлений у незначній кількості). Але підкреслимо, що у хлопчиків і дівчаток виражений

середній рівень почуття неповноцінності. Почуття своєї низької значимості у сім'ї діти демонструють завдяки зображенню своєї маленької фігури, ізоляцією себе від інших або відсутності себе на малюнку, розташуванням фігур на нижній частині аркуша, слабкими лініями. Переважання певного рівня почуття неповноцінності може бути наслідком попередніх симптомокомплексів: переважанням низького рівня благоприємної сімейної атмосфери, середнього рівня конфліктності та тривожності. Отже і хлопчики, і дівчатка у певній мірі переживають почуття відчуження, непотрібності у сім'ї.

Враховуючи той факт, що діти демонструють високий рівень неблагоприємної сімейної ситуації у сім'ї, середні рівні тривожності та конфліктності, ми не виявили високого рівня ворожості у сім'ї (домінує низький). Це свідчить про те, що діти у незначній мірі, але дещо відчувають ворожість по відношенню до себе.

Проаналізуємо інші елементи емоційної складової образу сім'ї дошкільників, які ми виділили у нашому дослідженні, а саме прихильність та ставлення дошкільників до батьків та сім'ї у цілому.

Прихильність до батьків – сильні емоційні зв'язки між людьми, що поєднують їх у часі та просторі, а отже важливий компонент емоційного розвитку дошкільників. Можна виділити крайнощі, коли діти надмірно прихильні до матері або позбавлені емоційної турботи. У нашому дослідженні таких крайнощів не зустрічалось, можливо через те, що ми досліджували дітей в умовах дошкільного навчального закладу. Діти досить рівномірно розподіляють свою прихильність між членами сім'ї. У той же час чітко можна виділити особистість до якої дитина найбільш прихильна.

Дівчатка (91,8%) і хлопчики (76,4%) в основному прихильні до матері, вона є центральним персонажем у їх житті. Ті діти, які не зображували на малюнку маму або наділяли її певними ворожими атрибутами надавали перевагу її особистості. Можна припустити, що діти відчувають безпечну прихильність до членів сім'ї. Безпечна прихильність дає можливість не

боятись проявляти емоції злості. Позитивна, безпечна прихильність дає можливість розвитку свідомості, стосунків з іншими, вміння справлятися з небезпеками та загрозами, з негативними почуттями та емоціями, сприяє розвитку пізнавальної сфери. Але зауважимо, що з припущенням про те, що у дітей може бути безпечна прихильність, великий відсоток дітей не відчують сімейної згуртованості та не зображують себе у сім'ї. Є й інше припущення – діти висловлюють неусвідомлене прагнення встановити з фігурами, які є значимими (батьки та матері), але викликають певний дискомфорт, більш довірливі, емоційно позитивні стосунки.

Відповідаючи на запитання тесту, хлопчики частіше обирають батьків (14,7%), ніж дівчатка (5,5%). Це можна пояснити приналежністю обох до однієї статі і бажання хлопчиків наслідувати батьків. Лише хлопчики у невеликій кількості (3%) однаково прихильні до батьків і матерів. На «Кінетичному малюнку сім'ї» батьки також були зображені однакової величини і у схожих позиціях на незначній відстані один від одного. Прихильність до інших членів сім'ї незначна у групі дівчаток (2,7%) та хлопчиків (5,9%). Дівчинка прихильна до бабусі, яка на малюнку сім'ї є уособленням влади та авторитету, але не викликає яскраво виражених позитивних чи негативних емоцій. Хлопчики прихильні до дідусів, які на малюнку представлені найвищими та без агресивних, ворожих ознак. На одному малюнку дідусь зображений ближче до дитини, з посмішкою та найбільш промальованими деталями, що свідчить про позитивне ставлення до нього автора малюнку.

Визначення емоційного ставлення дітей до сім'ї та її членів дає більш цілісне уявлення щодо образу сім'ї. Найбільше нас цікавить ставлення дітей до матері, батька та сім'ї (табл. 2).

Таблиця 2

Ставлення дошкільників до сім'ї та окремих її членів (%)

Оцінка відповідей	Хлопчики (n=34)	Дівчатка (n=36)
-------------------	--------------------	--------------------

	До матері	До батька	До сім'ї	До матері	До батька	До сім'ї
Максимальне, чітко виражене позитивне ставлення	5,9	3	3	8,3	5,5	5,5
Позитивне ставлення	76,4	55,9	38,3	69,5	52,9	55,6
Нейтральне ставлення	14,7	23,5	38,3	14	16,7	14
Негативне ставлення	3	17,6	20,4	5,5	22,2	22,2
Максимальне, чітко виражене негативне ставлення	-	-	-	2,7	2,7	2,7

У дівчаток і хлопчиків переважає позитивне ставлення до матері. У дітей обох груп простежуються схожі відповіді на тезу «Ми любимо маму, а мама». З позитивним та максимально позитивним ставленням до матері ми виділили наступні продовження речення: «а мама любить нас», «турбується про діток та батька», «готує смачненьке, прибирає», «купує щось, робить подарунки». Дошкільники завдяки домінуванню позитивних уявлень та емоцій щодо материнської турботи відображають благоприємне ставлення до матері. Продовження других тез пов'язані з першими та часто їх дублюють. Ми угрупували речення дітей з позитивним ставленням «Я думаю, що мама частіше за все», наступним чином: «працює», «готує, прибирає», «турбується про діток та інших». Отже, позитивні уявлення дітей про маму пов'язані з турботою, доглядом про дітей та сім'ю. Діти не згадують важливі для дошкільників дії щодо спільної гри з мамою, читанням казок, обіймами, іншими спільними діями тощо (під турботою діти розуміють прибирання, готування їжі, прасування).

У групу дітей з максимально, чітко вираженим позитивним ставленням (яка представлена у незначній кількості) ми віднесли дітей, які відповіли наступним чином на другі тези, щодо ставлення до матері: готує, грається, вчить віршики, розповідає цікаві історії про принца (дівчинка), водить у дитячий садок та цілує на прощання (схожі відповіді у дівчаток і хлопчиків). Дошкільники з максимально вираженим позитивним ставленням до мами

крім господарсько-побутових аспектів розкривають певний рівень духовного спілкування з нею.

Оскільки ми могли безпосередньо спілкуватись і спостерігати реакцію дітей на твердження які їм потрібно було продовжити, ми виділили нейтральну групу відповідей. Дівчатка та хлопчики без певних емоцій продовжували тезу «Ми любимо маму, а мама»: «теж, нас», «щось робить», «відпочиває», «розмовляє з татом», «готує обід».

Негативне ставлення діти демонстрували наступними відповідями: «мама запізнюється забирати з дитячого содоčku і я засмучуюсь, плачу», «мама не купує мені те, що я хочу, я злюсь, оражаюсь», «забороняє гратись у комп'ютер, дивитись телевізор».

Максимальне, чітко виражене негативне ставлення до матері (як і до батька та сім'ї) у дівчаток (у хлопчиків ми не зафіксували максимально негативного ставлення) супроводжується згадуваннями про образу, демонстрацією негативних емоцій при згадуванні події та твердженням про те, що «мама часто наказує, ставить у куток, б'є по рука». Схожим чином діти 1 групи висловлюють своє максимально негативне ставлення до батька: «б'є, кричить» та до сім'ї: «дитина плаче, засмучується».

Відзначимо, що у дітей ми зафіксували негативне ставлення до батька, яке проявляється у продовженні тез «Щоб наш батько»: «перестав кричати, пити, сваритись, приходити пізно додому»; та до сім'ї «Мої близькі думають, що я»: «негарна, товста, постійно вередую», «неслухняний, дурний». Таким чином негативні емоції у дітей пов'язані з покараннями, заборонами та низькою оцінкою їх особистісних якостей.

Нейтральне ставлення дітей до батьків та сім'ї представлено наступним чином: батьки інколи «гуляють, дивляться телевізор, сидять за комп'ютером, сплять, вечеряють»; дитина у сім'ї: «гуляє, щось робить, спить, їсть».

Позитивне ставлення до батька та сім'ї пов'язане, в основному, з тим, що задовольняються потреби дітей у подарунках. Наприклад на тезу «Щоб наш тато...», діти відповідають: «дарував подарунки, машини, ляльки,

цукерки». Дітей (представлені у невеликій кількості), які з позитивними емоціями згадують взаємодію з татом та своє життя у сім'ї ми віднесли у категорію з максимально, чітко вираженим позитивним ставленням до батька: «щоб наш тато постійно посміхався, обіймав маму та діток, був щасливий, відпочивав»; та сім'ї: «дитина у сім'ї щаслива, усіх любить, обіймає батьків».

Наприкінці відзначимо, що ми встановили за допомогою кореляційного аналізу (Ч. Спірмена) статистично достовірні зв'язки між виділеними емоційними складовими. Найбільшої уваги заслуговують зв'язки між конфліктністю та тривожністю ($r=0,729$), конфліктністю та почуттям неповноцінності ($r=0,642$), конфліктністю та ворожістю ($r=0,412$). Обернені зв'язки між благоприємною сімейною атмосферою та тривожністю ($r=-0,503$), конфліктністю ($r=-0,478$), почуттям неповноцінності у сім'ї ($r=-0,581$), ворожістю ($r=-0,459$). Отримані результати свідчать про правильність критеріїв які ми обрали для дослідження емоційного компоненту образу сім'ї дошкільників.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Узагальнюючи результати дослідження, ми зробили висновок, що необхідно працювати з дітьми з метою покращення емоційних складових їх образу сім'ї: підвищити рівень благоприємної сімейної атмосфери, знизити рівень тривожності та конфліктності, працювати щодо більш позитивного емоційного ставлення до членів сім'ї та сім'ї взагалі. Перспективи подальших досліджень – вивчення інших компонентів образу сім'ї дошкільників. Виділення головних факторів становлення досліджуваного феномену та розробка на цій основі розвивальної програми щодо розвитку позитивного образу сім'ї у дітей дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Мишина, Т.М. Исследование семьи в клинике и коррекция семейных отношений / Т.М. Мишина // Методы психодиагностики и коррекции в клинике / под ред. М.М. Кабанова, А.Е. Личко, В.М. Смирнова. – Л.: Медицина. – 1983.– 310 с.

2. Олифинович Н. И. Психология семейных кризисов / Н. И. Олифинович, Т. А. Зинкевич-Куземкина, Т. Ф. Велента. – СПб.: Речь, 2008. – 360 с.
3. Райгородский Д.Я. Диагностика семьи: методики и тесты – Самара: Издательский дом БАХРАХ-М, 2009. – 736 с.
4. Рыжкова А.В. «Образ семьи» у детей дошкольного возраста и их родителей: дисс. ...канд псих. наук: спец. 19.00.13. «Психология развития, акмеология» / Алена Викторовна Рыжкова. – Санкт-Петербург, 2009. – 215 с.
5. Хоментаскас Г.Т. Семья глазами ребенка / Гинтарас Теодорович Хоментаскас. – М.: Педагогика, 1989. – 160 с.
6. Шубина А.С. Образ семьи в картине мира детей, оставшихся без попечения родителей: дисс. канд псих. наук: спец. 19.00.07. / Анна Сергеевна Шубина. – Волгоград, 2009. – 21 с.
7. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – [3-е изд.], – СПб.: Питер, 2002. – 656 с.